

Тарих дарсларида тарихий манбалардан, бадиий ва бошқа адабиётлардан фойдаланиш

Саттарова Камолиддин Чоршанбиевич
Олтинсой тумани 34-сон мактаби тарих фани ўқитувчиси

Файзуллаев Низомжон Шаймардонович
Музработ тумани 20-сон мактаби тарих фани ўқитувчиси

Эшпұлатова Зухра Муратовна
Денов тумани 83-сон мактаби тарих фани ўқитувчиси

Нурматов Урол Тожимуродович
Шурчи тумани 6-сон умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

Тарихий-бадиий адабиётлар тарихий жараёнларни ўзлаштиришда мухим омил. Тарихий—бадиий адабиётлардан тарих дарсларида фойдаланишда ўкувчиларнинг психологик, ёш хусусиятларини хисобга олиш. Бадиий адабиётлар ва уларнинг турлари. Адабий манбалар улардан тарих дарсларида фойдаланиш методлари: мавзуга оид адабий манбаларни тавсия этиш, манбалардаги мавзуга оид шахс ва тарихий воқеалар хусусида сұхбатлашиш, манбалардан фойдаланиш методлари.

Бадиий адабиёт образларидан фойдаланиш ўқитувчи баёнининг кўрсатмалиигини таъминлайди, уни аниқлаштиради, ўкувчилар ўтмиш хақида жонли тасаввур ҳосил қиласди. Бадиий адабиётнинг роли бу билан тугамайди. Маълум даврнинг ижтимоий ҳодисаларини реал акс эттирувчи ҳақиқий бадиий образ, типик образлар ўша ижтимоий ҳодисанинг моҳиятини ифодалайди. Ўқитувчи баёнида бадиий адабиётдан олинган намуналар баённинг таъсирчан бўлишини ҳам таъминлайди, ўрганилаётган тарихий воқеаларга нисбатан ўкувчиларда хайрихонлик, завқланиш, афсусланиш кайфиятларини, нафрат ёки ҳайрат туйғуларини туғдиради.

Тарих ўқитишида фойдаланиладиган бадиий адабиётларни: 1-ўрганилаётган даврнинг адабий ёдгорликлари ва 2-тарихий беллетристик асарларидан иборат икки гурухга бўлиш мумкин. Адабий ёдгорликларга тарихий ҳодиса ва воқеаларни ўз замондошлари ёзиб қолдирган асарлар киради. Бу гурухга кирган асарлар тарих фани учун ўтмишнинг ўзига хос манбаи бўлиб хизмат қиласди.

Бадиий адабиёт ёдгорликлари ёзиб олинган оғзаки ижодиёт асарларини: афсоналар, достонлар, қўшиқлар, масаллар ва бошқаларни ўз ичига олади. Бундай асарларнинг жуда кўпиди воқелик қайта-қайта ишланган, халқ фантазияси билан бойитилган ва безатилган бўлади. Воқеликни объектив суратда тасвир қилган асарлар, ёдгорликлар бизгача етиб келмаган тақдирда узоқ ўтмишни, масалан қадимги Греция тарихини ёритиб беришда ана шундай асарлардан ҳам танқид ғалвиридан ўтказиб фойдаланилади.

Гомер давридаги жамият тарихи Гомер достонларидан ва қисман грек афсоналаридан олинган эпизодларни таҳлил қилиш асосида таърифлаб берилади, Бадиий ёдгорликларнинг асосий аҳамияти шундан иборатки, улар ўз замонидаги жамиятнинг ғоясини акс эттиради ва буни ўкувчиларнинг тушуниб олишларига, тарихий ҳодисалар ва арбобларнинг ёрқин бадиий образларини равшан тасаввур қилишларига ёрдам беради. Шу билан бирга ўкувчилар бадиий адабиётнинг жамият ҳаётидаги роли билан ҳам аниқ мисолларда танишадилар.

Масалан, «Роланд хақида қўшиқ» номли асарда Карлнинг ўзи ва унинг жангчилари

идеаллаштирилиб у олиб борган урушлар тарихи бузиб кўрсатилади. Шу билан бирга, бу асар рицарларнинг мардлиги, ўз сенъорига содиклиги, фидокорлиги билан, шунингдек ўрта асрлар адабиётининг ана шу тури билан таниширади. «Роланд ҳақида қўшиқ» шу адабиёт турининг энг яққол намунасиdir.

Роланд уйдирма образ бўлсада ундаги ажойиб фазилатлар ўқувчиларга ижобий тарбиявий таъсир кўрсатади. Ўрта асрларда яратилган «Тулки ҳақида роман» дан шаҳарликларнинг феодалларга муносабатини, улар ўртасида кескинлашиб бораётган курашини ҳамда уни ёритишида ҳажвиядан қандай фойдаланилганлигини ўқувчилар тушуниб олади.

Қадимги дунё ва ўрта асрларда яратилган афсоналардан, қаҳрамонлик достонлари ва бошка адабий асарлардан тарих дарсларида фойдаланганда, ўқувчиларни бу асарларга танқидий кўз билан қарашга ўргатиб бориш керак. Шунингдек, уларга бу асарлар ўтмишдан қолган бадиий ёдгорликлар эканлигии, улардан ўша даврларда бўлиб ўтган воқеаларга оид баъзи маълумотлардан фойдаланиш ва қай тарика фойдаланиш мумкинлигини, бу асарларнинг қайси жойи уйдирма ва қайси жойларида реал воқелик акс этганини тушунтириш лозим.

Беллетристик асарларга — тарихий романлар, тарихий темаларда ёзилган повестлар, ўрганиладиган давр ҳақидаги бадиий асарлар, ҳикоялар киради. Бу асарлар тарихий манбалар, мемуарлар ва хужжатлар, илмий текшириш ишлари ва монографияларни ўрганиш асосида ёзилган бўлиб, уларда ўтмиш воқеалари бадиий тасвиirlар ва бадиий образлар орқали ифодаланади.

Беллетристика тарих фани учун хужжатли манба бўла олмасада, ўқувчиларга ўтмишни аниқ тушунтиришда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Тарихий роман ва повестларни ўқиш натижасида ўқувчиларда тарихга қизиқиш уйғонади. Ўрганилаётган даврга доир адабий ёдгорликлар тарих дарсларида кўпинча дарс материалини хulosалаш ва умумлаштириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Беллетристика баён қилинаётган ўқув материалини аниқлаштиришга ва баённи мароқли қилишга ёрдам беради.

Ўқитувчи бадиий адабиётни танлашда материалнинг таълим-тарбия жиҳатидан қиммати тарихий ҳодисаларнинг нақадар ҳаққоний реал ва илмий қилиб ёритилганлигини эътиборга олади. Ўқитувчи тарих дарсларида фойдаланишучун бадиий адабиётдан:

а) ўрта таълим ва ўрта махсус таълим тизими дастурида кўзда тутилган тарихий воқеаларнинг тасвирига;

б) тарихий арбоблар ва халқ оммаси вакилларининг образларини, халқ оммасининг ролини кўрсатишига;

в) муҳим тарихий воқеалар бўлиб ўтган жойларни ва у ерларнинг аниқ шароитини тасвиrlашга ва ш. к. ларга бағишланган асарларни танлайди. Ўқитувчи ўз баёнида бадиий адабиётлардан фойдаланиш билан бирга ўқувчиларнинг синфда ва синфдан ташқари бадиий асарларни ўқишлиари устидан доимий назорат олиб боради. Бадиий адабиётнинг ёшларни комил инсон қилиб тарбиялашдаги аҳамияти. Бадиий адабиётнинг қиммати ўқивчи воқеликни адибнинг истеъоди даражасида идрок этишга, уни кўзи билан кўришга, унинг шахси орқали, маънавий дунёси орқали тасаввур этишга, у олға сурган ўз амалий фаолиятида онгли равишда амал қилишга эришиши билан белгиланади. Ўқувчи асарда тасвиrlangan тимсоллар галереяси ва бадиий воситаларни факат кузатувчисига айланмаслиги, балки адеб олға сурган таълим-тарбиявий ғояни қандай натижага эришганлиги нуқтаи назаридан баҳолашга ўрганган тақдирдагина унинг моҳиятини тўлиқ, чукур англаб этиши муқаррар.

Бадиий асарни тўғри танлай билиш ҳам асар ғоясини таълим-тарбиявий томондан чукур ўзлаштиришнинг муҳим омилларидан бири бўлиб, уни танлашда маълум мезонларга асосланилади,

яъни бадиий асарнинг юксак гоявий-бадиий қиммати, адид ижодида асарнинг характерли ўрни (асосан юқори синфларда):

асарнинг яратилган ва ўрганилаётган давр учун аҳамияти (бу ҳам асосан юқори синфларда ҳисобга олинади); бадиий асарнинг таълимий, тарбиявий,

ривожлантирувчи хусусияти; бадиий асарнинг ўқувчи ёшига мослиги, муносиблиги;

бадиий асарнинг ўқувчи ёшига мослиги, муносиблиги; ўқувчида қизиқиш уйғотиши;

ўқувчининг маънавий қизиқиши; талаби, эҳтиёжларига жавоб берса олиш даражасидан иборатдир. Проза йўлида ёзилган асарлар ҳаётнинг кенг ва объектив манзарасини тасвирлаши, маънавий қадриятлар моҳиятини атрофлича очиб бериши, поэзияда бундай тасвирга кенг имконият ўқлиги, драматик асарларда эса воқелик ёзувчи нутқи орқали эмас, балки образларнинг ҳатти-харакати, сўзлари орқали ифодаланиши билан фарқ қиласи.

Адабий турлар ўртасидаги бундай фарқланиш уларнинг тарбиявий имкониятлари жихатидан ҳам фарқланишига олиб келади. Мазкур жанрлардаги асарлар ўқувчига биринчидан, ўтмишнинг маданий мероси, бу мероснинг ранг-баранглиги, ўзбек ҳалқининг тақорорланмас истеъдод эгалари бўлган аждодлари ҳақида аниқ ва қизиқарли маълумот беради. Иккинчидан, ўқувчининг ўзлигини англаши учун бой маънавий озиқ беради. Учинчидан, ўзбек миллати, шарқ ҳалқлари тарихи, дини, маданияти, урф-одатлари, анъаналари, удумлари ҳақида бадиий ифода воситалари асосида илмий, ҳаққоний, тарихий маълумотларни эгаллашга муваффақ бўлади. Тўртинчидан, шарқ ҳалқлари, ўзбек ҳалқи руҳий ҳолати, ахлоқ-одоб мезонларидан қаҳрамонлик, жасурлик, меҳнатсеварлиқ инсонпарварлик, меҳмоннавозлик, имон-эътиқод, севгида садоқат каби қадриятлар ҳақида атрофлича маълумот олишга мусассар бўлади. Масалан, қаҳрамонлик эпосларида туркий ҳалқларга хос қаҳрамонлик, ватанпарварлик, жасурлик("Широк", «Тўмарис»), ҳалқпарварлик, севгида садоқат («Алномиши», «Тоҳир ва Зухра», «Юсуф ва Зулайҳо», «Фарход ва Ширин»), жангнома ҳарактеридаги достонларда ўтмиш қаҳрамонлар, тарихий ва ҳаётий ҳақиқатнинг куйланиши («Шоҳнома», «Жангномаи Жамшид»...), панднома ҳарактеридаги достонларда кишининг кундалик ҳаётида амал қилиши лозим бўлган ҳулқ-атвор мезонлари диний ва дунёвий ахлоқ қонун-қоидалари ("Кутадғу билиг", "Садди Искандарий" ...), қиссаларда («Бадоеъ-ул вақоеъ», «Қиссаи Юсуф ва Зулайҳо», «Қиссасул анбиё», «Қиссаи Рабғузий» ва ҳ.к.) шарқ ҳалқларининг турмуш тарзи, тарихига хос воқеалар тасвири кўпроқ ўз ифодасини топади. Шунинг учун ҳам бу жанрларда яратилган адабиёт намуналари ўқувчига маънавий маданиятизмнинг тарихий бой қирралари ҳақида шарқ ҳалқлари, шу жумладан ўзбек ҳалқининг ўтмиши, қадриятлари, ахлоқ-одоб мезонлари ҳақида атрофлича маълумот бериш имкониятига эга. Юқори синф ўқувчиларининг бадиий адабиёт воситасида маънавий маданиятини шакллантиришнинг педагогика талабларидан бири, унинг тарбиявий таъсир кучидан фойдаланишда унга давр нуқтаи назаридан ёндашишдир.

Мумтоз адабиёт намуналари мазмунидаги чуқур фалсафийлик, фаросатлилик ўқувчини узоқ ўтмишга саёҳат қилдиради. Муаллифлар ўз даврларининг турмуш тарзларини, ҳаётий муаммоларини, фалсафий илдизларини бадиий ифодалашга, шу усуслдан фойдаланган ҳолда ҳалқнинг моддий ва маънавий ҳаётини бир оз бўлса-да, ташвишли масалалардан, безовта кечинмалардан йироқлаштиришга муваффақ бўлганлар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: Ўзбекистон, 1995.
2. И.А.Каримов. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётнинг пойдевори. - Т.: «Шарқ», 1997.
3. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни (Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори китобида. — Т.: «Шарқ», 1997, 20-29 -бетлар).

-
4. Кадрлар тайёrlаш Миллий дастури (Баркамол авлод —Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори китобида. — Т.: «Шарқ», 1997, 32-62-бетлар).
 5. Abduqodirov A.A. va boshq. Ahborot tehnologiyalari: Akad. Iseyl va kasb-hunar kollejlari uchun darslik.- T.: O'qituvchi, 2005, — 152 b.
 6. А.А.Абдуқодиров ва бошқ. Информатика (маъruzалар матни) АЛ лар учун. -Асака, 2000. –74 б.
 7. А.А.Абдуқодиров ва бошқ. Ахборот технологияларига оид атамаларнинг изоҳли лугати. -Т.: ТДПУ, 2002. –26 б.
 8. А.А.Абдуқодиров ва бошқ. Ахборот технологиялари фанидан ўқув штакатлар тўплами. -Т.: ТДПУ, 2002. –34 б.
 9. А.А.Абдуқодиров ва бошқ. Ahborot tetexnologiyalari (AL ya KHK uchun dastur) -Т.: «Arnaprint» MCHJ, 2004. –15 b.